

موسیقی مذهبی ایران

و نقش آن در حفظ و اشاعه موسیقی ملی

اثر حسن مشحون

کتاب
ناشر خنیاگر

سرفناسه	: مشحون، حسن، ۱۳۵۹-۱۲۸۵.
عنوان و نام پدیدآور	: موسیقی مذهبی ایران و نقش آن در حفظ و اشاعه موسیقی ملی / اثر حسن مشحون.
مشخصات نشر	: تهران: خُنیاگر، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۰ ص: مصور.
شابک	: 978-622-88325-1-7
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
موضوع	: موسیقی مذهبی - - ایران - - تاریخ Sacred music - - Iran - - History
	: تعزیه - - ایران - - تاریخ Ta'ziyah - - Iran - - History
رده‌بندی کنگره	: ML۳۱۹۷
رده‌بندی دیویی	: ۷۸۹/۱۷۱
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۱۰۰۷۱۴۲۴
اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی	: فیپا

نشر خُنیَاگر

تلفن: ۴۴۶۶۸۹۴۳ (تلفکس) و ۰۹۱۹۱۲۶۸۱۰۶

Email: khonyagarPub@gmail.com

کانال نشر خُنیَاگر: telegram.me/khonyagarPublications

موسیقی مذهبی ایران

و نقش آن در حفظ و اشاعه موسیقی ملی

نگارش حسن مشحون

حروف‌نگاری، نمونه‌خوانی
و اسکن تصاویر

ویرایش ادبی

گردآوری ضمایم

چاپ اول ۱۴۰۲

تعداد ۲۰۰ نسخه

© حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۸۸۳۲۵-۱-۷ ISBN: 978-622-88325-1-7

فهرست مطالب

۷	یادداشت ویراستار
	موسیقی مذهبی و نقش آن در حفظ و انتشار موسیقی قدیمی ایران و چند تن از معارف و خوانندگان منبری
۱۱	مقدمه
۱۵	روضه
۱۸	روضه خوانی در عصر صفویه
۲۲	روضه خوانی در عصر قاجاریه
۲۴	روضه خوانان مشهور
۲۶	استادان خواننده بین طبقات منبری
۲۸	خوانندگان اذان و مناجات
۳۳	دسته گردانی و نوحه خوانی و سینه زنی
	نوحه
۳۵	اشعار نوحه
۳۵	معروف ترین شعرای عصر قاجاریه که مرثیه و نوحه ساخته اند
۳۶	نمونه هایی از اشعار نوحه
۳۶	سازندگان اشعار مصیبت و نوحه در طهران
	شبه خوانی: سابقه تاریخی و تأثیر آن در نگاهداری الحان و نغمات ملی و جمعی از شبه خوان های معروف
۳۹	تاریخچه و سابقه آن
۴۳	جمع آوری اشعار تعزیه در دوره ناصری
۴۶	ظهور تعزیه های جدید در عصر ناصری و اعیانیت در تعزیه
۴۷	در باب جذب و تربیت شبه خوانان
۴۹	در وصف تکیه دولت و تجمل و تشریفات شبه خوانی در این تکیه و وضع شبه خوان ها و تماشا کنندگان
۵۷	تکیه اعیان و رجال و شاهزادگان
۶۱	جمعی از استادان تعزیه خوان در پایتخت و شهرها و نواحی اطراف طهران
۷۷	فهرست اعلام (افزوده ویراستار)

ضمائم (گردآورده شهاب مینا)

۱. «تکیه دولت»، نوشته یحیی ذکاء، ۱۳۳۹ (در تاریخچه ساختمان های ارگ سلطنتی تهران و راهنمای کاخ گلستان) ----- ۸۳
۲. مقاله «اسناد و مدارک ویژه شبیه خوانی در تکیه دولت»، نوشته دکتر جابر عناصری، ۱۳۷۳ (در گنجینه اسناد: فصلنامه تحقیقات تاریخی، دفتر چهارم) ----- ۱۰۹
۳. تعزیه و نوحه خوانی (در گلهای جاویدان و گلهای رنگارنگ، جلد اول، به کوشش و گزینش حبیب الله نصیری فر، ۱۳۷۳) ----- ۱۲۱
۴. «سرگذشت چندتن از تعزیه خوانان قزوین به انضمام تصاویر و اسناد»، مهدی نورمحمدی، ۱۳۸۶ (در سرگذشت موسیقی دانان قزوین در دوره قاجار و اوایل عصر پهلوی) ----- ۱۲۳

تحول و تطور در هنر به مرور زمان امری طبیعی است لیکن استیلای قوم مغول دگرگونی سریع و اثرات عمیق در اوضاع و احوال این کشور و افکار و روحیات مردم ایران باقی گذاشت و ادامه پیدا کرد که شعر و موسیقی بهترین مبین آن است.

به همین ملاحظات، در قرن هفتم و هشتم که مذهب در ایران رو به ترقی و پیشرفت بود تَشْتِیْع به ویژه در ایران قوّت گرفت و رو به پیشرفت گذاشت. در ایام سوگواری شیعیان بیشتر به عزاداری تظاهر می کردند و در این عهد ساختن اشعار در مرثیه امامان و شهیدان کربلا و ساختن اشعار نوحه و خواندن آن در ایام سوگواری معمول بود^۱ و نمونه اشعار مرثیه و نوحه این دوره اشعاری است که سیف فرغانی در اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم برای شهیدان کربلا ساخته است که چند بیت آن برای نمونه نقل می شود:

ای قوم درین عزا بگریید بر کشته کربلا بگریید
با این دل مرده خنده تا چند امروز درین عزا بگریید
فرزند رسول را بکشتند از بهر خدای را بگریید
از خون جگر سرشک سازید بر گوهر مرتضی بگریید
دل خسته ماتم حسینید ای خسته دلان همه بگریید
در گریه سخن نکو نیاید من می گویم شما بگریید
بر دنیسی کم بقا بخندید بر عالم پر عنا^۲ بگریید
در گریه به صد زبان بنالید در پرده به صد نوا بگریید

هر وقت شیعیان ایران قوّت می گرفتند، مراسم مذهبی معمول، از قبیل نوحه خوانی و سینه زنی، رواج می گرفت چنان که در عهد صفویه که مذهب شیعه در ایران رسمی شد و عمومیت یافت نوحه خوانی و سینه زنی و روضه خوانی و دسته گردانی در ایام محرم و صفر و روزهای سوگواری ماه رمضان بسیار رایج گشت و پادشاهان صفویه، به ویژه شاه عباس اول، علاقه بسیار به این نوع عزاداری از خود نشان می داد و خود در این مراسم شرکت می کرد و با یکی از دسته ها به راه می افتاد.

«شاه عباس» تظاهر به شعارهای مذهب شیعه را مانند سایر پادشاهان شیعی مذهب ایران برای پیشبرد مقاصد سیاسی خود، که از بین بردن راه ورسم خلافت بود، لازم می شمرد و بعدها این قبیل مراسم که برای شیعیان عادت شده بود از ارکان عزاداری در ایام سوگواری گردید.

۱. خواندن نوحه و زدن سینه در ایام سوگواری در میان اعراب مرسوم بود و این نوع عزاداری متداول در میان عرب در دوره اسلامی در ایران معمول گردید.

۲. [عنا: زحمت، رنج، مشقت]

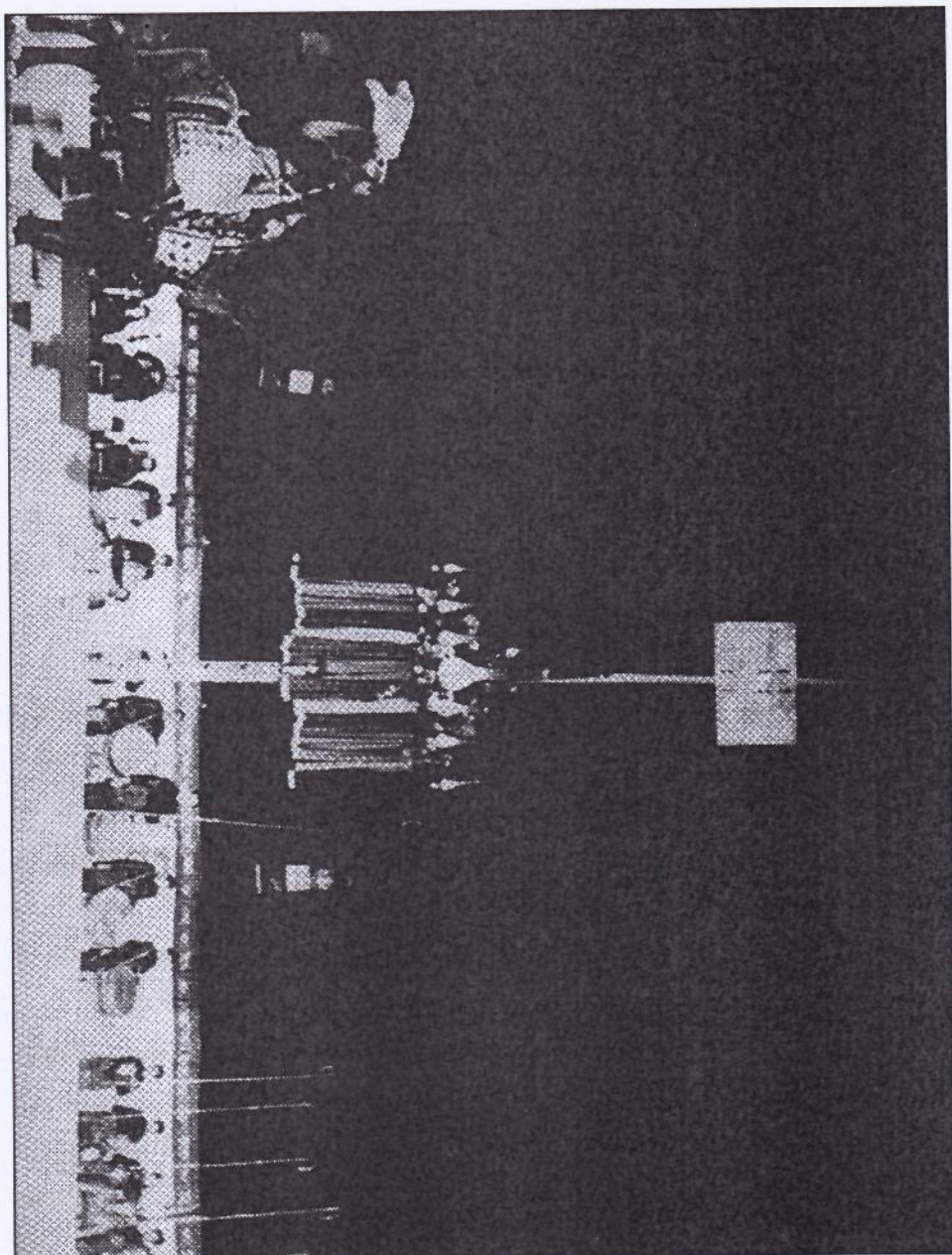
اشعار نوحه را برای سینه‌زدن می‌ساختند. یکی نوحه می‌خواند و دیگران به نوا و آهنگ و وزن اشعار نوحه‌خوان سینه می‌زدند ولی اشعار مرثیه را با آهنگ در مجالس سوگواری برای به‌گریه‌افکندن و اظهار تأسف شتونندگان بر قتل شهدای کربلا می‌خواندند و عنوان روضه نداشت. ظهور طبقه روضه‌خوان و تشکیل مجالس روضه به‌صورت کنونی از یادگارهای عصر صفویه است و شبیه‌خوانی یا، به‌اصطلاح، تعزیه از یادگارهای دوران بعد از صفویه است که شرح آن بیاید. نظر به اینکه موسیقی مذهبی، از جمله روضه که از نظر تاریخی مقدم بر تعزیه یا شبیه‌خوانیست و این مراسم مذهبی در حفظ و توسعه الحان ملی و قدیم ایران بسیار مؤثر افتاده و ادامه پیدا کرده تا به زمان ما رسیده است، مناسب می‌داند شمه‌ای از تاریخچه و توسعه آن در زمان صفویه و به‌ویژه قاجاریه و تأثیری که در حفظ الحان و نغمات موسیقی ملی و قدیمی ایران داشته و اقبالی که شیعیان به این مراسم مذهبی داشته و در نتیجه سبب تشویق افراد خوش صدا و پیوستن آنها به طبقه روضه‌خوان شده و باعث رواج تعلیم و تعلم آواز میان آنها گردیده و هنر خوانندگی را رواج و رونق بخشیده و وسیله بهره‌گیری علاقه‌مندان به هنر ایران به حفظ این هنر شریف شده و موسیقی دانان استاد و خوانندگان بنامی از میان این طبقه ظهور کرده است شمه‌ای گفت‌وگو شود.

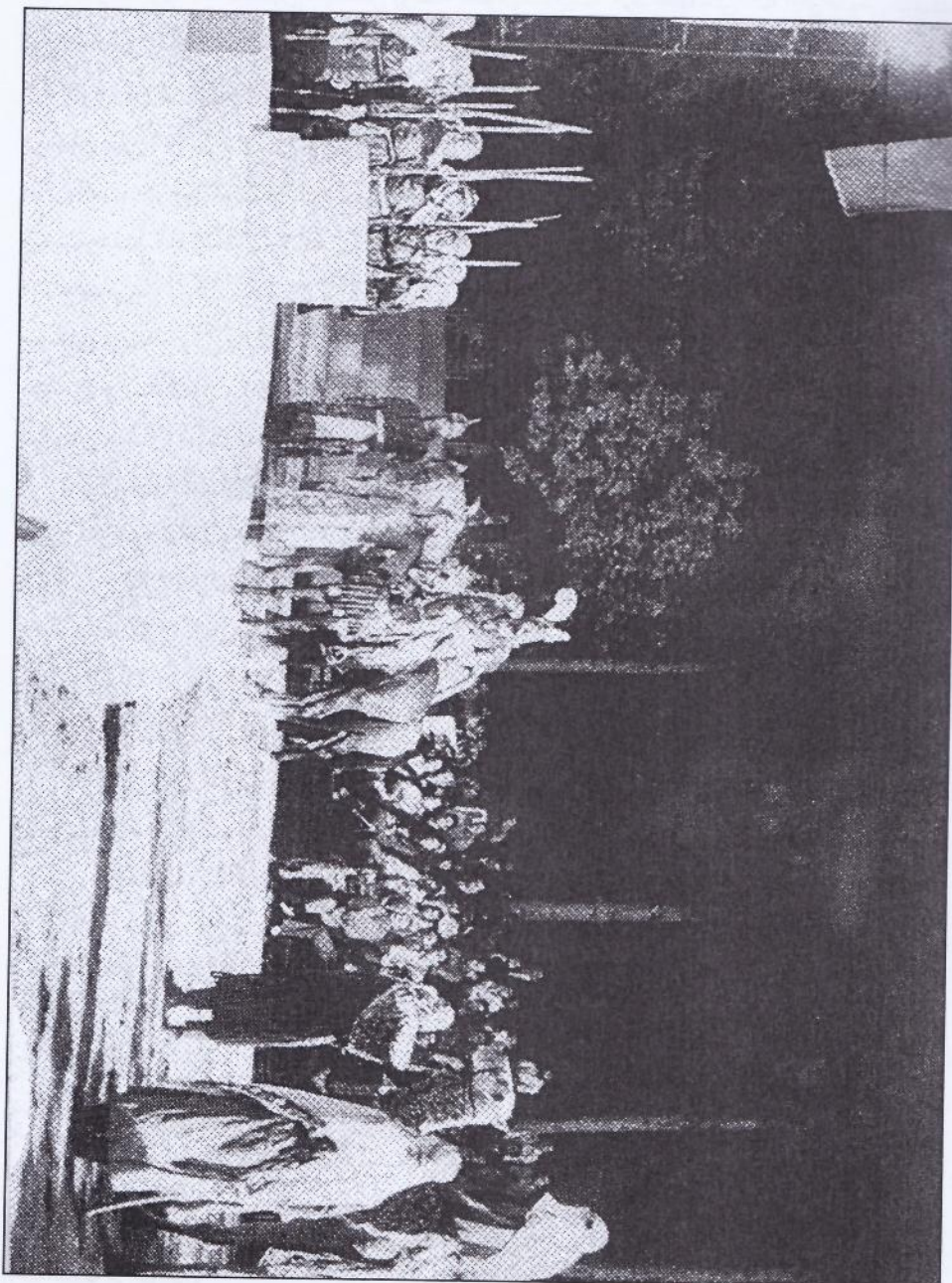
روضه

یکی از دانشمندان و خطبای باقریحه و خوش‌آواز سبزواری، به نام «ملاحسین کاشفی» (متوفی ۹۱۰)، در قرن نهم هجری، زمان سلطنت «سلطان حسین بایقرا» (۸۷۵-۹۱۱ ه) به هرات، مرکز حکمرانی این پادشاه، رفت و چون حافظه‌ای توانا و قریحه‌ای سرشار و آوازی گیرنده [گیرا] و مطبوع داشت و خطیبی دانشمند بود، به‌زودی شهرت یافت و مجالس وعظ و ذکر او بسیاری را به خود جلب کرد و مورد توجه پادشاه و شاهزادگان و اعیان و اکابر دولت و وزیر فاضل و هنرمند هنرپرور او، «امیر علی شیر نوایی»، قرار گرفت.

«کاشفی» دانشمندی فصیح و بلیغ و شاعر و پُرکار بود و بیش از چهل کتاب و رساله تألیف کرد، از جمله آنها کتاب *روضه‌الشهدا* بود.

«کاشفی» کتاب *روضه‌الشهدا* را در واقعه کربلا به فارسی نوشت و چون مطالب این کتاب را در مجالس عزاداری از روی کتاب بر سر منبر می‌خواندند خوانندگان این کتاب به روضه‌خوان معروف شدند و به تدریج خواندن روضه از روی کتاب منسوخ شد و روضه‌خوان‌ها مطالب کتاب را از حفظ کرده در مجالس عزاداری می‌خواندند.

[روضه خوانی در عصر صفویه]

در عصر صفویه که تشکیل مجالس روضه عمومیت پیدا کرد جماعتی که آواز خوش داشتند روضه خوانی را پیشه خود قرار دادند.^۱

در زمان صفویه، اقامه عزاداری بسیار رواج گرفت و «شاه عباس» که خود را سید و از دودمان علی (ع) می دانست در تکریم و تعظیم حضرت علی و خاندان او غلو می کرد و تظاهر زیاد داشت. در روز فوت یا شهادت هریک عزاداری برپا می کرد. همه ساله از روز نوزدهم تا روز بیست و هفتم ماه رمضان به مناسبت واقعه شهادت امیرالمؤمنین و در ده روز اول محرم از طرف «شاه عباس» و بزرگان و اعیان و اکابر دولت و رجال کشور در پایتخت و شهرهای دیگر ایران مجالس روضه خوانی برپا می شد و در شب عاشورا و در روز بیست و یکم ماه رمضان دسته های سینه زن و سنگ زن و امثال آنها با مراسم و تشریفاتی که هنوز در بسیاری از شهرهای ایران کم و بیش متداول است به راه می افتاد.

یکی از جهانگردان اروپایی درباره مراسم عزاداری روز بیست و یکم رمضان سال ۱۰۲۶ هجری قمری که خود شاهد و ناظر آن بوده است می نویسد:

«ایرانیان در روز بیست و یکم رمضان هر سال که مصادف با کشته شدن علی، که بزرگترین مرد مقدس شیعیان است، مراسمی انجام می دهند که تعریف آن بی فایده نیست:

در این روز دو دسته از دو قسمت بزرگ شهر به راه می افتند و بسیاری از سران کشور نیز در هریک از این دو دسته به میل خود شرکت می کنند. حتی «شاه عباس» نیز اگر در شهر باشد، با یکی از دو دسته که بیشتر مورد لطف و علاقه اش باشد همراه می شود. پیشاپیش هر دسته چند اسب حرکت می دهند که جملگی را چنانچه در ایران مرسوم است به زینت و زیور گرانها آراسته اند.

روی زمین اسبان چیزهایی مانند تیر و کمان و شمشیر و سپر و بر قزبوس^۲ زمین عمامه ای که نشان دستار علی است می گذارند. دنبال اسبان نیز بیرق هایی متعدد و علم هایی بلند و بزرگی را که با نوارهای گوناگون

۱. «نصرا بادی» در تذکره خود در شرح احوال «کاظم» شاعر می نویسد: «در کاشان معلمی می کرد و در ایام عاشورا

روضه الشهدا می خواند.»

۲. [کوهه زمین، بلندی پیش زمین اسب]

IRANIAN RELIGIOUS MUSIC

AND IT'S ROLE IN PRESERVING AND
DISSEMINATING NATIONAL MUSIC

HASSAN MAŠHUN

9 786228 332517

کتاب
نشر خلیج